

SHAXS RUHIYATIDAGI AGRESSIV HULQ-ATVORNING NAZARIY ASOSLARI

Axmadaliyeva Shaxnoza Maxamadxanifovna

Andijon tuman 16-maktab amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: *quyida keltirilgan maqolada agressiyani tadqiq qilgan jahon psixologlarining nazariyalari, tajribalari natijalari va agressiyani keltirib chiqaruvchi omillar haqida soʻz boradi.*

Kalit soʻzlar: *agressiya, ogʻriq, jazirama issiq, affekt, stress, nizo.*

Agressiya (lotincha aggressiō - hujum) - bu odamlarning birgalikda yashashi me'yorlariga zid bo'lgan, hujum ob'ektlariga zarar yetkazadigan, odamlarga jismoniy, ma'naviy zarar etkazadigan yoki ularga psixologik noqulaylik tug'diradigan motivatsiyalangan buzg'unchi xatti-harakatlar.

Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan nuqtayi nazarlar ichida eng mashhuri U. Makdugoll, Z. Freyd, G. Marrey va boshqa olimlarning «inson va hayvonlarda agressiyaning tugʻma instinkti mavjud boʻladi» degan qarashlaridir. Agressiv xulq-atvor haqidagi fikr- mulohazalar XX asr boshlarida yuzaga keldi. Bu nazariya agressiya haqidagi dastlabki nazariya boʻlib, unda agressiyaning sababi frustratsiya nazariyasi bilan bogʻliq ravishda tahlil etilgan. Unga koʻra agressiv frustratsiyaning oqibatidir. Bunday qarash birinchi marta D. Dollard tomonidan ilgari surilgan. Ammo ushbu nuqtayi nazar amaliyotda oʻz tasdigʻini topmadi. Agressiv xulq-atvor xususidagi ikkinchi nuqtayi nazar L. Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida keltiriladi. Unga koʻra, maqsadga yoʻnaltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan toʻsiq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtayi nazar bilishning kognitiv nazariyasi bilan bogʻliq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada agressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijasi sifatida baholanadi:

1. Subyektning oʻz agressiv xulq-atvorini ijobiy deb baholashi.
2. Frustratsiyaning mavjudligi.
3. Affekt yoki stress tipidagi emotsional qoʻzgʻalishning kuchliligi.

R. Kratchfeld va N. Livson agressiyaning bir-birini inkor etmaydigan ikki xil tavsifini ishlab chiqqanlar. Birinchisi, xulq-atvor ning tashqi alomatlariga asoslanadi va unga koʻra «Agressiya kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq-atvorning har qanday koʻrinishidir». Ikkinchisi, odamning ichki niyatlari bilan bogʻliq boʻlib, insonni harakatga undovchi kuchlarni oʻrganish bilan anglash mumkin boʻlgan holatlar bilan mushtarakdir, yaʼni, «Agressiya boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olgan har qanday xatti-harakatdir». Agressiyaning yuqorida zikr etilgan tavsiflariga monand tushunchalarga tayangan koʻplab psixologlar

agressiyani jonli olamning yashash uchun kurash bilan bog'liq uzviy tavsifsi deb hisoblaydilar.

Chuqur psixologik yondashuvlar tajovuzning instinktiv xususiyatini tasdiqlaydi. Bunday holda, tajovuzkorlik har qanday shaxsning tug'ma va ajralmas mulki bo'lib tuyuladi. Bu yondashuvning eng ko'zga ko'ringan vakillari psixoanalitik va etologik maktablardir (K.Yung, Z.Freyd, G.Xartman, E.Kris, K.Lorens, Ardrey, Morris).

Psixoanaliz vakillari tajovuzni odamlarda "o'lim instinkti"ning namoyon bo'lishi bilan bog'laydilar (Tanatos, soya).

K. Lorenz "odamlardagi tajovuzkorlik, xuddi boshqa yuqori umurtqali hayvonlardagi kabi spontan instinktiv istakdir" deb hisoblaydi. Bundan tashqari, u o'zining "Agressiya" asarida ba'zi hayvonlarda "tajovuzkor" xatti-harakatlar o'z ko'rinishida jinsiy aloqadan deyarli farq qilmasligini ta'kidlaydi.

Qanday holatlarda biz agressiyani namoyon qilamiz? Agressiv reaksiyalar mexanizmini ishga soladigan quyidagi omillar mavjud: aversiv holatlar, hayajon, ommaviy madaniyat va guruhiy kontekst. Aversiv holatlar: og'riq, chidab bo'lmas jazirama issiq, hujumkor xulq, tiqilinch. Og'riq-zamonaviy etika tamoyillari tadqiqot maqsadlarida og'riq stimulidan foydalanishni qat'iy ravishda cheklaydi. Tadqiqotchi Natan Ezrin kalamushlarning panjasiga og'riq beruvchi elektr zaryadlarini beradigan elektrodni o'rnatgan. Tadqiqotdan maqsad, zaryad berib, kalamushlar bir-birlariga yaqinlashishlari bilan tokni o'chirib, ijobiy hamkorlikni mustahkamlashni ko'zda tutish edi. Lekin tok berilishi bilan kalamushlar darg'azab holatda bir-birlariga tashlanishdi. Xuddi shu holatni tulki, xo'roz, yenot, timsoh, daryo qisqichbaqasi kabi ko'plab turlarda ham kuzatish mumkin. Jismoniy og'riqdan tashqari "psixologik og'riq"ni - masalan, o'rgatilgan kaphtarlar tumshug'i bilan maxsus diskni cho'qib mukofot uchun don olishga o'rgatib, uni ololmaganlarida paydo bo'ladigan hujumkorlik, urushqoqlik ko'rinishida kuzatish mumkin. "Psixologik og'riq" - biz frustratsiya deb ataydigan holatning o'zidir. Og'riq odamlarda ham agressiyani kuchaytiradi. Har birimiz boshimiz qattiq og'riganda, yoki oyog'imizning katta barmog'ini urib olganimizda shunga o'xshash reaksiyani eslashimiz mumkin. Leonard Berkovis Viskonsin universiteti talabalarida shunday tajriba o'tkazgan. Talabalar qo'llarini iliq suvga yoki o'ta sovuq suvga solib turishlari kerak bo'lgan. Keyinchalik qo'llarini sovuq suvga solib turgan talabalar asta-sekin o'zlarida asabiylik orta borganligini, yoqimsiz tovush chiqarayotgan boshqa tekshiriluvchini so'kib yuborishga ham tayyor bo'lganliklarini eslashgan. Xulosa shunday bo'lganki, aversive holatlar frustratsiyaga nisbatan agressiyani ishga soluvchi samaraliroq mexanizm hisoblanar ekan. har qanday aversiv hodisa, u amalga oshmagan umid bo'ladimi, shaxsiy haqorat yoki jismoniy og'riq bo'ladimi, emotsional portlashga sabab bo'lishi mumkin. Hattoki azobli depressiv holat ham dushmanlik agressiv xulqining paydo bo'lish ehtimolini orttiradi.

Jazirama issiq. O'z vaqtida Gippokrat Gretsiyadagi yuqori madaniyatni hozirgi Germaniya va Shvetsiyadagi yovvoyilik axloqi bilan taqqoslab, buning sababi yevropaning keskin iqlimida deb bilgan edi. Yoqimsiz hid, tamaki tutuni, havoning ifloslanishi - agressiv

xulqqa sabab bo'lishi mumkin. Laboratoriyada normal va issiq, dim xonalarda so'rovnomaga to'ldirgan tekshiriluvchilar, issiq, dim xonada ularda toliqish, agressiv holatlar paydo bo'lganligini, har qanday begona odamning paydo bo'lishi ularning g'ashiga tekkanligini aytishgan. Tekshirishlar shuningdek, jazirama issiq qasoskorlikning namoyon bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin, degan xulosani beradi. Hayotda jaziramaning agressiv xulqqa sabab bo'lishini quyidagi misollardan ko'rish mumkin: "Amerikaning 79 ta shahrida 1967 - 1971 yillar oraliidagi ommaviy tartibsizliklar jazirama kunlarda sodir bo'lgan. "Xyuston (Texas) da jazirama havoda zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar sodir qilinish ehtimolli ortadi.

"G'arbiy Yevropada zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlar faqat issiq kunlardagina emas, yilning issiq davrlarida ham ko'proq sodir qilinadi. Kreyg Anderson, Bred Bushmen va Ralpf Grumlar XXI asrning o'rtalarida havo temperaturasining ortishi AQShda har yili 115 000 og'ir jinoyatlar sodir qilinishiga sabab bo'ladi, deb hisoblaydilar. Temperatura va agressivlik o'rtasidagi bevosita aloqani tasdiqlash qiyin bo'lsa ham, yuqori temperatura hayajonga sabab bo'lishi aniq, odamlar jaziramada asabiyroq bo'ladilar. Jazirama issiq agressiv fikr va hissiyotga sabab bo'ladi. Hujumkor xulq boshqa odamning hujumkor xulqi, masalan, jismoniy og'riq yetkazish yoki haqorat agressiyaning eng kuchli qo'zovchilari hisoblanadi.

Tadqiqotchilar, Styuart Teylor, Harold Dengenrink, Hobuki va Toshxiro Kamberalar atayin haqoratlash va og'riq yetkazish qasd olish niyatidagi javob reaksiyasiga sabab bo'lganligini o'rganishgan. Tiqilinch - bitta odamga to'g'ri keladigan fazoning yetarli emasligini sub'yektiv his qilish demakdir. Tiqilinch stressogen omil hisoblanadi. Avtobusdagi ur-yiqit, avtomobil yo'lidagi probkada imillab yurish, talabalar yotoqxonasidagi o'rinlar tiqilinchligi vaziyatning nazorat qilib bo'lmasligi hissining yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Qafasdagi kalamushlar, oroldagi bug'ular va odamlar o'rtasida farq bo'lsa ham, har holda aholi ko'p yashaydigan shaharlarda jinoyat ko'proq sodir bo'ladi va odamlar bunday shaharlarda ko'proq distress – kuchli psixik zo'riqishni his qiladilar.

Hulosa qilib aytadigan bo'lsak agressiyaga oid ilmiy tadqiqotlar hozirgi kunda ham jadallik bilan olib borilmoqda. Chunki inson ruhiyatining chegaralarini anglab yetish fan oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA SAYTLAR RO'YXATI:

- 1.Kurs prakticheskoy psixologii, ili kak nauchitsya rabotatp i dobivatpsya uspexa: Uchebnoye posobiye dlya vqsshego upravlencheskogo personala. Avtorsost. R.Kashapov-Ijevsk: Izd-vo Udm. un-ta, 1996, 448s.il.
- 2.Kutter Peter "Sovremennqy psixoanaliz" Per. c nem. S.S.Pankova pod obored. V.V.Zelenskogo - SPB, "B.S.K", 1998, 348s.il.
- 3.Petrovskiy A.B. tahriri ostida: "Psixologiya". Toshkent, "O'qituvchi", 1979.
- 4.Platonov K.K. "Qiziqarli psixologiya". Toshkent, "O'qituvchi", 1971.
5. <https://ru.wikipedia.org>.
- 6.<https://hozir.org/agressiv-xulq-atvor-borasidagi-nazariyalar-reja-agressiya-tush.html>